

Pusaudžu pašnāvnieciskā uzvedība Latvijā: pašnāvības plānu sakarības ar ģimeni, vienaudžiem un skolu saistītiem faktoriem

Toms Pulmanis^{1,2}, *Mārcis Trapencieris*³, *Māris Taube*^{4,5}

¹ *Slimību profilakses un kontroles centrs, Latvija*

² *Rīgas Stradiņa universitātes doktorantūra, Latvija*

³ *Latvijas Universitāte, Filozofijas un socioloģijas institūts*

⁴ *Nacionālais veselības dienests, Latvija*

⁵ *Rīgas Stradiņa universitāte, Psihiatrijas un narkoloģijas katedra, Latvija*

Ievads. Pašnāvības ir viena no aktuālākajām problēmām Latvijā – mirstība no pašnāvībām kopējā Latvijas populācijā joprojām ieņem augsto 3. vietu Eiropas Savienības dalībvalstu vidū, turklāt 15–19 gadus vecu jauniešu vidū pašnāvība ir otrais biežākais nāves cēlonis. Pabeigtas pašnāvības risku iezīmē pašnāvnieciska uzvedība, proti, domas par pašnāvību, pašnāvības plāni un pašnāvības mēģinājumi. Ņemot vērā, ka lielākā daļa pašnāvnieciskās uzvedības spektra rutīnas statistikā netiek atspoguļota, starptautiski nozīmīgs pētniecības instruments ir anonīmas aptaujas ar iekļautiem jautājumiem par šo tēmu. Izpēte Latvijā liecina, ka pašnāvniecisko uzvedību aptaujas anketās atzīmē ievērojams īpatsvars pusaudžu, un šis fakts aktualizē pašnāvnieciskās uzvedības riska faktoru padziļinātas analīzes nepieciešamību. Ģimene un vienaudži / skola ir divas nozīmīgākās “atbalsta sistēmas” pusaudža psihoemocionālo problēmu gadījumā. Negatīva pieredze ģimenē un attiecībās ar vienaudžiem var radīt nopietnas psihoemocionālas problēmas, kuru sekas nereti var būt arī pašnāvnieciska uzvedība. Latvijā šie faktori saistībā ar pašnāvniecisko uzvedību līdz šim ir maz pētīti.

Darba mērķis, materiāls un metodes. Pētījuma mērķis bija noskaidrot noteiktu ar ģimeni un vienaudžiem / skolu saistītu faktoru sakarības ar vienu no pašnāvnieciskās uzvedības veidiem – pašnāvības plāniem. Pētījumam izmantota Eiropas Skolu aptaujas projekta par alkoholu un citām narkotiskajām vielām (ESPAD) 2011. gada aptaujas posma datu bāze. Pētījums nodrošina reprezentatīvus un starptautiski salīdzināmus datus par 15–16 gadus vecu skolēnu populāciju. Kā izlases metode izmantota vienpakāpes stratificēta klasteru izlase – skolu stratifikācijā izmantots urbanizācijas līmenis, mācību valoda un klases līmenis. Kā atkarīgs mainīgais izmantots “pašnāvības plāns”, kurš aprēķināts pēc apstiprinošajām atbildēm uz jautājumu “Vai Tu esi pārdomājis/-usi konkrētu veidu, vietu vai rīcību pašnāvības izdarīšanai?”. Neatkarīgie mainīgie (dzīvošana vai nedzīvošana ar abiem bioloģiskajiem vecākiem, piedzīvots pašnāvības mēģinājums ģimenē, apmierinātības līmenis attiecībās ar katru no vecākiem, pieredzēta fiziskā vardarbība mājās, sliktu sekmju biežums pēdējo 12 mēnešu laikā, piedzīvots pašnāvības mēģinājums starp draugiem un paziņām, apmierinātības līmenis attiecībās ar draugiem un apsaukšana no klasesbiedru puses) tika analizēti divos atsevišķos loģistiskās regresijas modeļos atkarībā no faktora grupas – ar ģimeni saistītie faktori un ar vienaudžiem / skolu saistītie faktori. Pētāmie faktori katrā modelī tika samēroti arī pēc skolēna dzimuma, ģimenes materiālā stāvokļa, kā arī savstarpēji. Ņemot vērā uzdoto jautājumu konstrukciju, no analīzes tika izslēgti skolēni, kuri atzīmējuši pašnāvības plānus, bet vienlaikus atzīmējuši, ka nav domājuši par pašnāvību. Par statistiski ticamām uzskatītas tās vērtības, kur p vērtība ir zemāka par 0,05.

Rezultāti. Loģistiskās regresijas analīze liecina, ka statistiski ticami augstāka iespējamība pašnāvības plānam ir skolēniem, kuru ģimenē ir piedzīvots pašnāvības mēģinājums (OR = 6,4; 95% TI = 4,6–8,8; p < 0,05), kuri ir neapmierināti attiecībās ar māti (OR = 3,1; 95% TI = 2,0–4,7; p < 0,05), kuru ģimenē ir salīdzinoši zems materiālais stāvoklis (OR = 2,2; 95% TI = 1,5–3,2; p < 0,05), kuri bijuši fiziskās vardarbības liecinieki mājās (OR = 2,1; 95% TI = 1,6–2,8; p < 0,05), un tiem, kuri nedzīvo ar abiem bioloģiskajiem vecākiem (OR = 1,4; 95% TI = 1,1–1,9; p < 0,05). No faktoriem, kas saistīti ar vienaudžiem / skolu, pašnāvības plāna iespējamību statistiski ticami palielina nepārtraukta vai bieža apsaukšana no klasesbiedru puses (OR = 5,1; 95% TI = 2,6–10,2; p < 0,05), pašnāvības mēģinājums starp draugiem vai paziņām (OR = 5,0; 95% TI = 3,9–6,5; p < 0,05), draugu neesamība (OR = 4,4; 95% TI = 1,1–18,0; p < 0,05), sliktas sekmes 10 vai vairāk reīžu pēdējo 12 mēnešu laikā (OR = 3,7; 95% TI = 2,5–5,3; p < 0,05). Netika atrasta statistiski ticama sakarība ar apmierinātības līmeni attiecībās ar tēvu un apmierinātības līmeni attiecībās ar draugiem.

Secinājumi.

1. Negatīva pieredze ģimenē un / vai saistībā ar vienaudžiem / skolu iezīmē pusaudžu riska grupu, kurā biežāk izplatīti pašnāvības plāni.
2. Pašnāvnieciska pieredze ģimenē un / vai vienaudžu vidū, kā arī pret pusaudzi vērstā ņirgāšanās uzskatāmi par būtiskākajiem no pētītajiem faktoriem, kas saistīti ar skolēna pašnāvības plāniem.
3. Skolēniem ar šāda veida negatīvu pieredzi būtu mērķtiecīgi veikt pašnāvības riska skrīningu vai pašnāvību profilakses aktivitātes.
4. Lai pēc iespējas pilnīgāk noskaidrotu pašnāvnieciskās uzvedības riska faktorus, nepieciešami papildu pētījumi.